

بررسی رابطه هویت اجتماعی با ابعاد دین‌داری

دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز^۱

داود ابراهیم‌پور^۲

چکیده

بر اساس نظریه جرج هربرت مید تصور هر فرد از خود با آن‌که به نظر امری فردی می‌آید شکل‌گیری خود در افراد، اجتماعی است و بدون وجود انعکاسی از دیگری تعمیم یافته، خود اجتماعی افراد و برداشت روشنی از خود، در آنان شکل نخواهد گرفت. از طرف دیگر نهادهای اجتماعی نیز در شکل دادن به این تصورات و انعکاس‌ها سهم مهمی دارند و با توجه به میزان تسلط این نهادها بر فرایند معنایی کنش‌های اجتماعی و میزان سنتی یا مدرن عمل کردن این نهادها از نظر این‌که تا چه حد به کنش‌های فردی و انتخاب‌های آزادانه افراد اجازه بروز و ظهور بدهند، انواع متفاوتی از هویت‌های اجتماعی می‌تواند در افراد جامعه شکل بگیرد که می‌توان آن را در یک پیوستار که در یک طرف آن هویت‌های اجتماعی مبتنی بر منابع سنتی قرار دارند و در طرف دیگر هویت‌های اجتماعی مبتنی بر منابع مدرن، ملاحظه کرد. بنابراین نهادها و ساختارهای اجتماعی مانند خانواده، دین، آموزش و رسانه‌ها و... همگی در شکل‌گیری هویت اجتماعی موثر بوده و می‌توان گفت که در یک دیالکتیک بین «خود» فرد و «جامعه»، هویت اجتماعی افراد امکان ظهور پیدا می‌کند. بر اساس نتایج تحقیق از نظر هویت اجتماعی تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان متعلق به طبقه‌های اجتماعی مورد بررسی (پایین، متوسط، متوسط رو به بالا و بالا) وجود نداشته و میانگین نمره هویت اجتماعی دانشجویان متعلق به این طبقه‌های اجتماعی نزدیک به هم می‌باشد. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که تحصیل در دانشگاه و قرار گرفتن در محیط علمی و فرهنگی از درجه تفاوت آنان در ابعاد مختلف مربوط به منابع هویت‌یابی کاسته و افکار و عقاید و ایستارهای مشابهی در آنان به وجود آورده و از نظر هویت اجتماعی و تأثیرپذیری از عناصر و مولفه‌های اثرگذار بر آن همسانی‌های بیشتری در میان دانشجویان ایجاد می‌کند. بر اساس نتایج تحقیق در همه ابعاد چهارگانه دین‌داری، بین دانشجویان متعلق به طبقه‌های اجتماعی چهارگانه مورد بررسی تفاوت معنی‌داری وجود دارد. در همه ابعاد اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی دین‌داری، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی پایین در رده اول، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط در رده دوم و دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط رو به بالا در رده دوره سوم و دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی بالا در رده دوم چهارم قرار گرفته‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که به موازات بهبود اوضاع اقتصادی- اجتماعی افراد و تعلق آنان به طبقات بالاتر اجتماعی از میانگین نمره دین‌داری آنان در همه ابعاد چهارگانه اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی کاسته شده و میزان دین‌داری کلی آنان کاهش می‌یابد. تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان رشته‌های تحصیلی مختلف از نظر نوع هویت اجتماعی وجود نداشته و تحصیل در رشته‌های مختلف موجب تفاوت در میزان سنتی یا مدرن بودن هویت اجتماعی آنان ندارد. تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان رشته‌های تحصیلی مختلف از نظر میزان دین‌داری در ابعاد چهارگانه آن وجود نداشته و تحصیل دانشجویان در رشته‌های مختلف موجب برجسته شدن نوع خاصی از دین‌داری نزد آنان نمی‌گردد.

^۱ مقاله حاضر بر اساس گزارش نهایی طرح پژوهشی مصوب شورای پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز که در سال ۱۳۹۰ تحت عنوان «بررسی رابطه هویت اجتماعی با ابعاد دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز» انجام یافته است؛ تدوین و ارائه گردیده است.

^۲ عضو هیات علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

Email: da_ebrahimpoor@yahoo.com

تلفن: ۰۴۱۱-۳۳۱۸۶۸۴ تلفن همراه: ۰۹۱۴۳۱۸۰۹۹۶

مقدمه

با نفوذ مدرنیته به حوزه برداشت‌های فردی و اجتماعی افراد از خود (هویت شخصی و اجتماعی) در کنار نهادهای مدرن، نگرش افراد نسبت به دین، تفسیرهای دینی مربوط به امور دنیوی، نحوه پیوند امور دنیوی با دین و در نهایت نحوه تمسک به دین برای انطباق حالات درونی با اوضاع عینی جامعه، دچار تحولات عمیقی شده و شکل نگرش افراد نسبت به دین متحول شده و می‌توان گفت نوعی دین داری تناسب یافته با مدرنیته و نوعی هویت اجتماعی به وجود آورنده این شکل و سبک از دین داری را به منصفه ظهور رسانده است. سراج‌زاده تفاوت بین دو نسل از افرادی که در جوامع اروپایی از نظر دین‌داری مورد بررسی قرار گرفته‌اند و در آن‌ها نوجوانان و جوانان نمره کمتری از بزرگسالان در ابعاد مختلف دین‌داری گرفته‌اند را به جامعه‌پذیری متفاوت این دو نسل در دو فضای متفاوت اجتماعی مربوط دانسته است (عدم ثبات میزان دین‌داری در بین دو نسل). همین امر جاری بودن بازاندیشی در کنش‌های اجتماعی و رابطه آن با طرز تفکرات و اندیشه‌های انسان‌ها را مورد تایید قرار می‌دهد (سراج‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۱۴).

این تحقیق در پی آن است تا ضمن مطالعه عوامل مهم اثرگذار بر هویت اجتماعی افراد در جامعه ایران، هویت اجتماعی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز را از حیث میزان تاثیرپذیری از منابع مدرن موثر بر هویت یابی مورد مطالعه قرار داده و نیز ابعاد دین داری در بین این دانشجویان را با استفاده از مدل‌های سنجش ابعاد دین داری که توسط جامعه‌شناسان مختلف مورد استفاده قرار گرفته و در جامعه ایران نیز توسط اساتید جامعه‌شناسی هنجاریابی شده (سراج‌زاده، ۱۳۷۸) و (طالبان، ۱۳۷۷) و در تحقیقات مختلف اعتبار و پایایی آن مورد تایید قرار گرفته است، مورد مطالعه قرار داده و در نهایت رابطه بین نوع هویت اجتماعی دانشجویان و ابعاد دین داری آنان را مورد بررسی قرار دهد.

بیان مسأله

جامعه‌شناسان درباره هویت اجتماعی و نحوه شکل‌گیری آن در دنیای مدرن و چگونگی فاصله گرفتن افراد از هویت‌های سنتی در جامعه مدرن، نظریه‌های مختلفی ارائه کرده‌اند. برخی جامعه‌شناسان دوره‌ای را که در آن به سر می‌بریم دوره پسامدرن نامیده‌اند و برخی نیز آن را دوره متاخر مدرن می‌نامند. آنتونی گیدنز ضمن قبول تفاوت‌های جدی در نهادهای اجتماعی سنتی و مدرن، در مورد هویت اجتماعی و رابطه آن با اعتماد اجتماعی به عنوان یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی در دوره مدرن، از واژه «مخاطره» استفاده کرده است (گیدنز، ۱۳۸۰: ۳۷). او معتقد است واژه مخاطره که جای مفهوم «بخت» یا «سرنوشت» دوره سنتی را گرفته است، به معنای پیامدهای پیش بینی نشده فعالیت‌های انسان‌ها بوده و مربوط به چشم‌داشت‌هایی است که می‌توانند برآورده نشده و موجب دل‌سردی در افراد شوند. در این دوره هویت اجتماعی در پرتو مفاهیم اعتماد و مخاطره از خصلتی بازاندیشانه برخوردار می‌شود. در اثر این خصلت عملکردهای اجتماعی کنش‌گران پیوسته بازسنجی شده و اصلاح می‌گردند (گیدنز، ۱۳۸۰: ۴۷).

«بازاندیشی در زندگی اجتماعی مدرن در برگیرنده این واقعیت است که عملکردهای اجتماعی پیوسته بازسنجی می‌شوند و در پرتو اطلاعات تازه درباره خود آن‌ها اصلاح می‌شوند و بدین سان خصلت‌شان را به گونه‌های اساسی دگرگون می‌سازند» (گیدنز، ۱۳۷۷: ۴۷). بنابراین «ویژگی مدرنیته نه استقبال از چیز نو به خاطر نو بودن آن، بلکه فرض بازاندیشی درباره همه چیز است که این بازاندیشی البته، بازاندیشی درباره خود بازاندیشی را نیز در برمی‌گیرد» (گیدنز، ۱۳۷۷: ۲۵).

به نظر گیدنز تجدد چارچوب حفاظتی جامعه سنتی را از جا کنده و آن‌ها را با سازمان‌های بزرگ‌تر و غیر شخصی‌تر جایگزین کرده است. بنابراین در دنیای تجدد، هویت شخصی و اجتماعی به طرز متباین با ارتباطات شخصی - اجتماعی جوامع سنتی - تر مسأله‌زا می‌گردد. اگر مدرنیته را فرایند فشرده‌گی فزاینده زمان و فضا که به واسطه آن مردم دنیا کم و بیش به صورتی نسبتاً آگاهانه در جامعه متجدد و جهانی واحد ادغام می‌شوند بدانیم (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۵۶)، می‌توان گفت که این جریان با دگرگون کردن شرایط و چارچوب سنتی هویت‌سازی و تضعیف و انحلال منابع هویت‌سازی سنتی، فرایند هویت‌سازی و هویت‌یابی را در جهان کنونی متمایز از قبل می‌کند. هر چند دانشمندان بر سر منابع هویت بخش اجماع ندارند ولی دست‌کم در این مورد اتفاق نظر وجود دارد که با بسط فرایند مدرنیته منابع سنتی هویت بخش به تدریج رو به اضمحلال و تحلیل رفته است تا حدی که قدرت استیلای خود را بر معنادهی به هویت کنش‌گران از دست می‌دهد. «فضامند کردن زندگی اجتماعی، متحول کردن فضا و زمان و نسبی کردن فرهنگ، هویت‌سازی سنتی را بسیار دشوار و حتی ناممکن کرده است و مسئولیت هویت‌سازی را برعهده «فرد» گذارده است» (گیدنز، ۱۳۸۰: ۸۲).

تعدد مرجع‌های اجتماعی نیز هویت‌سازی را دشوار می‌کند. در این راستا گیدنز معتقد است که در جوامع سنتی افراد معمولاً در واحدهای اجتماعی کوچک ولی منسجم قرار می‌گرفته‌اند و در چارچوب آن واحد هویت می‌یافتند. ولی با فرایند تجدد و گسترش فضای اجتماعی، امکان هویت‌یابی در چارچوب محدود و معین اجتماعی رو به کاهش است. بنابراین در جوامع سنتی فرد معمولاً به شکلی «منفعلا نه» هویت می‌یافت، این انفعال تا حدود زیادی از محدود و اندک بودن منابع هویت - ساز ناشی می‌شد. در این جوامع عرصه‌های هویت‌ساز چنان توسط نیروهایی مانند سنت، طبیعت، نهادهای دینی و سیاسی و ... اشغال شده بود که فرد نمی‌توانست از حداقل خودمختاری و آزادی عمل برخوردار باشد، این نیروها هویت و نظام معنایی معینی برای فرد تعریف و عرضه می‌کردند که پذیرش آن از سوی کنش‌گر اجتماعی تقریباً گریزناپذیر بود ولی فرایند مدرنیته با فضامند کردن زندگی اجتماعی زمینه‌رهایی فرد از دایره تنگ نهادها و عوامل سنتی هویت‌سازی را فراهم آورد (گیدنز، ۱۳۸۰: ۸۷).

در جوامع سنتی عوامل متفاوت تلاش دارند تا اصالت هویت را حفظ کنند «منابع هویتی جدید در جوامع سنتی بسیار اندک بوده و یا حتی وجود نداشتند و در صورت وجود، توسل به آن‌ها نیز غیر مشروع بود ولی فرایند تجدد و جهانی شدن با رفع این موانع، بستر مناسبی برای تولید هویت‌های ترکیبی و پیوندی فراهم کرده است» (گیدنز، ۱۳۸۰: ۹۰).

با توسعه تجدد و فرایند جهانی شدن، در همه جوامع تدریجاً منابع سنتی هویت‌ساز تضعیف گردیده و عوامل سازنده هویت اجتماعی غیرسنتی به منصفه ظهور می‌رسند. در این حالت کنشگران به دور از تسلط نهادهای تعیین‌گر ساختاری، چون سنت‌ها، مذاهب و عرف‌های رایج در یک فضای اجتماعی تحول یافته، دست به تعریف مجدد موقعیت و هویت اجتماعی خویشان در جامعه می‌زنند. تجدد تغییرات ریشه‌ای در کیفیت زندگی روزمره پدید می‌آورد و بر خصوصی‌ترین وجوه تجربیات افراد تأثیر می‌گذارد. با این وصف تغییرات حاصل از نهادهای امروزی به طور مستقیم با زندگی فردی و با «خود» افراد در می‌آمیزند. در جامعه مدرن هویت شخصی و اجتماعی چیزی نیست که در نتیجه تداوم کنش‌های اجتماعی فرد به او تفویض شده باشد، بلکه نتیجه چیزی است که فرد باید آن را به طور مداوم و روزمره ایجاد کند و در فعالیت‌های بازتابی خویش مورد حفاظت و پشتیبانی قرار دهد. بنابراین برکنده شدن ریشه‌های هویت اجتماعی از موقعیت‌های ساختاری، بخشی از دگرگونی‌های کلی‌تر فرهنگی است که به تعبیر کلی، آن را فرایند مدرنیته یا مدرن شدن نامیده‌اند.

پیشینه تجربی تحقیق در جامعه ایران

در تحقیقی که محمدرضا طالبان با عنوان «سنجش دین‌داری جوانان» در میان دانش‌آموزان دبیرستانی در منطقه ۵ تهران در سال تحصیلی ۷۶-۷۷ انجام داده، سوال اصلی که مبنای این پژوهش را تشکیل داده این است که بحرانی و اسفناک قلمداد نمودن وضعیت دین‌داری نوجوانان و جوانان تا چه حد با واقعیت تطابق دارد؟ آیا وضعیت دین‌داری جوانان را می‌توان صرفاً بر اساس برخی شیوه‌های رفتاری آنان که مغایر با شیوه رفتاری بزرگسالان یا الگوهای رفتاری مذهبیون انقلابی است به درستی استنباط نمود؟ در این پژوهش با توجه به خصوصیات خاص جامعه آماری، در نهایت سه بعد برای دین‌داری در نظر گرفته شده است. بعد اعتقادات مذهبی، بعد مناسک مذهبی، بعد تعهد مذهبی یا اهمیت دین در زندگی.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که از هر شاخصی که برای سنجش دین‌داری استفاده شود، نه تنها دین‌داری و تعلق مذهبی جوانان نمونه تحقیق بحرانی و اسفناک نمی‌باشد، بلکه اکثریت مطلق آنان واجد تعلقات دینی بالایی هستند. نتایج این تحقیق مبنی بر میزان بالای دین‌داری جوانان، کاملاً مغایر با دیدگاه بدبینانه‌ای است که همواره وضعیت ایمان مذهبی جوانان و نوجوانان تهرانی را بسیار ضعیف و فاجعه آمیز ارزیابی می‌کنند.

سید حسین سراج‌زاده در تحقیقی با عنوان «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن» در میان دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در سال تحصیلی ۷۴-۷۵ در شهر تهران پرداخته است. در این تحقیق سنجه‌هایی که برای سنجش دین‌داری به کار رفته است، از مدل گلاک و استارک استفاده گردیده است که در آن دین‌داری با چهار بعد اعتقادی، مناسکی، تجربی و پیامدی سنجیده می‌شود. ضریب آلفای استاندارد چهار مقیاس مربوط به ابعاد دین‌داری بین ۰/۸۷ و ۰/۹۲ در نوسان است. تعداد نمونه آماری این تحقیق ۳۹۱ دانش‌آموز بوده‌اند که ۵۲ درصد دختر و ۴۸ درصد آن پسر بوده است. محقق برای انتخاب افراد نمونه از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده کرده است.

یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که هم میانگین و هم فراوانی نمرات دین‌داری دانش‌آموزان حاضر در این نمونه در مجموع دارای گرایش‌ها و علایق دینی بالایی هستند. با آن‌که الگوی توزیع پاسخگویان از نظر نمرات دین‌داری در مناطق چهارگانه مورد مطالعه تقریباً یکسان بوده ولی گرایش دینی افراد ساکن در مناطق شمالی تهران بر اساس شاخص‌های سنجش دین‌داری به کار رفته در این پژوهش، اندکی کمتر از افراد ساکن در مناطق جنوبی شهر بود. با توجه به اینکه مناطق شمالی تهران عمدتاً محل سکونت طبقات متوسط به بالا و مناطق جنوبی عمدتاً محل سکونت طبقات متوسط به پایین است، می‌توان نتیجه گرفت که در جامعه ایران گرایش دینی در طبقات پایین‌تر اجتماعی قوی‌تر از طبقات بالاتر است. بررسی رابطه منزلت اجتماعی که شاخص ترکیبی از معرف‌هایی همچون درآمد خانواده، منزلت شغلی پدر و میزان سواد پدر و مادر بود موید نتیجه‌گیری فوق است. درمورد رابطه جنسیت با دین‌داری، تفاوت اندکی بین دختران و پسران ملاحظه شده است. نمره دین‌داری دختران اندکی بیش از پسران بود.

نتایج این تحقیق در مورد رابطه معکوس طبقه اجتماعی و دین‌داری با یافته‌های تحقیقی پیمایشی که در سال ۱۳۷۴ در مورد آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در کل کشور انجام شده هماهنگ است. بر اساس نتایج تحقیق مذکور برای شهر تهران، در کلیه سوالات مربوط به گرایش و رفتار دینی (شرکت در مجالس روضه‌خوانی، نماز جماعت، دعای کمیل، رفتن به زیارت، نذر و نیاز کردن و پرداخت فطریه) گرایش طبقات پایین قوی‌تر و رفتارشان فراوان‌تر بود (محسنی، ۱۳۷۷: ۵۸۶-۵۶۱).

رامین حبیب زاده خطبه سرا در پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی در دانشگاه تربیت مدرس که در سال ۱۳۸۴ با راهنمایی دکتر علیرضا شجاعی زند نگاشته است، انواع دین‌داری در بین دانشجویان را مورد بررسی قرار داده است. در این تحقیق سؤالاتی از این قبیل مطرح است: میزان دین‌داری دانشجویان چقدر است؟ آیا تفاوت در میزان دین‌داری دانشجویان را می‌توان به مثابه تنوع در دین‌داری آن‌ها گرفت؟ انواع دین‌داری در بین دانشجویان کدام است؟ وزن هر نوع از دین‌داری‌ها در بین دانشجویان به چه میزان است؟

در این تحقیق نتایج زیر ارائه گردیده است: میزان پایبندی دانشجویان به ابعاد مختلف دین‌داری از واریانس قابل توجهی برخوردار است به طوری که پاسخگویان در ابعاد اعتقادات دینی، اخلاق و تکالیف فردی بیشترین نمره و در عبادات جمعی، عبادات فردی (اعمال مستحبی) و دانش دینی کم‌ترین نمره را اخذ کردند، یافته‌های تحقیق نشان‌گر این است که دین‌داری سستی که متضمن پایبندی افراد به همه ابعاد دین‌داری است در بین دانشجویان رو به سستی است و با توجه به شرایط ایجاد شده، پایبندی به برخی از ابعاد دین‌داری زیاد و به برخی دیگر کم می‌باشد. نتیجه دیگر تحقیق حاکی است دین‌داری دانشجویان با ترکیب همه ابعاد و متغیرها بیشتر به سمت متوسط میل می‌کند طوری که دین‌داری ۴۵/۲۵ درصد از آن‌ها متوسط، ۴۱/۵ درصد کم و ۱۳/۲۵ درصد زیاد می‌باشد. در ابعاد اعتقادات، تکالیف فردی و اخلاق که جنبه خصوصی‌تری دارد نمره دین‌داری بالاست ۳۷ درصد از دانشجویان دارای دین‌داری باطنی، ۳۳/۷۷ درصد دین‌داری شریعتی، ۲۸/۳۲ درصد دارای دین‌داری اجتماعی هستند. با توجه به این که نسبت دین‌داری باطنی که از ترکیب ابعادی چون اعتقادات، اخلاق و عبادات فردی تشکیل شده بیشتر است، نشان‌گر این است که در بین دانشجویان به سمت خصوصی و فردی شدن میل می‌کند و این امر موافق نظریه خصوصی شدن دین پارسونز می‌باشد. از نظر دور کیم نیز در دوره‌ای دین‌داری به صورت اعتقادی بوده بعد به آیین و مناسک گرایش پیدا می‌کند و در جوامع مدرن احساس مذهبی غالب است. از نظر نویسنده این پایان‌نامه، در ایران هم این فرآیند را با اندکی تسامح می‌توان مشاهده کرد. در چند سال قبل و بعد از انقلاب دین‌داری ایدئولوژیک غالب‌تر بود. بعد از جنگ در دوران سازندگی، دین‌داری شریعتی ظهور بیشتری داشت و در دوران اخیر، دین‌داری باطنی که نشان‌گر فردی و درونی شدن دین‌داری است غالب می‌باشد. به نظر نویسنده هر چه میزان پایبندی افراد به ابعادی از دین‌داری بیشتر باشد وزن آن نوع از دین‌داری بیشتر و حضور آن در جامعه پررنگ‌تر خواهد بود (حبیب زاده، ۱۳۸۴).

مقیاس‌های سنجش دین‌داری

تعریف دین و تعریف عملیاتی دین‌داری یکی از موضوعات مناقشه‌برانگیز در بین جامعه‌شناسان دین بوده است. از ابتدای دهه ۱۹۶۰ که برای اولین بار اندیشه ماهیت چندبعدی دین مطرح گردید تحقیقات زیادی در حوزه سنجش دین‌داری انجام گرفته است. اکنون جامعه‌شناسان این نکته را عموماً پذیرفته‌اند که دین نمی‌تواند پدیده‌ای تک‌بعدی باشد (هایمل فارب: ۱۹۷۵، نقل از سراج زاده).

طی دو دهه پنجاه و شصت میلادی در تلاش برای فهم و تبیین دین در جامعه آمریکا، گلاک^۱ بحث التزام دینی را طرح کرد. او این بحث را در سال ۱۹۶۲ گسترش داد و با همکاری استارک^۲ در سال ۱۹۶۵ به شرح و بسط آن پرداخت. هدف اصلی آن‌ها از طرح این مباحث درک شیوه‌های مختلفی بود که مردم با توسل به آن خود را مذهبی تلقی می‌کردند. به نظر گلاک و استارک همه ادیان جهانی به رغم آن‌که در جزئیات بسیار متفاوتند، دارای حوزه‌هایی کلی هستند که دین‌داری در آن حوزه‌ها

جلوه‌گر می‌شود. این حوزه‌ها که می‌توان آن‌ها را به مثابه ابعاد اصلی دین داری در نظر گرفت، عبارتند از: اعتقادی^۳، مناسکی^۴، تجربی^۵، فکری^۶، پیامدی^۷ (سراج زاده، ۱۳۸۳: ۶۳).

گلاک و استارک برای ارائه تعریف عملیاتی جامعی از دین داری کارکردهای روانی، اجتماعی باورهای دینی برای افراد را از در نظر گرفتند. از این نظر، آن‌ها به مقیاس‌های روان‌شناختی دین داری روی آوردند. به علاوه گلاک و استارک به این نکته توجه کردند که هر یک از اشکال باور دینی نه تنها شامل انواع سنتی می‌شود، بلکه انواع مدرن را نیز در بر می‌گیرد. آن‌ها هر دو صورت فوق را در الگوی خود مفهوم سازی کرده‌اند.

اندیشه چند بعدی بودن دین داری، دست کم دو دهه پس از انتشار آثار گلاک و استارک موضوع تحقیقات زیادی بوده و همان طور که روف^۸ متذکر شده تمرکز این مطالعات بیشتر بر آزمون تجربی همبستگی درونی ابعاد دین داری بوده تا کشف محتوا و معنای ابعاد فوق. برخی از دانشمندان از اندیشه چند بعدی بودن دین داری انتقاد کرده‌اند. یکی از مشکلاتی که اغلب آن‌ها گزارش داده‌اند، همبستگی بالای میان ابعاد مختلف دین داری است. به رغم بعضی انتقادات جزئی که از اندیشه گلاک و استارک شده است، به نظر می‌رسد بیشتر پژوهشگران اندیشه اصلی آن‌ها را مبنی بر این که پابندی دینی، پدیده‌ای چند بعدی است پذیرفته‌اند. با وجود این آن‌ها سعی کرده‌اند با اضافه نمودن ابعاد جدید یا حذف ابعاد نامناسب، الگوی پیشنهادی گلاک و استارک را تعدیل و اصلاح نمایند (سراج زاده، ۱۳۸۳: ۶۷). در مطالعه دیگری کانینگام و پیچر (۱۹۸۶) با توجه خاص به ابعاد دینی، الگوی مفهومی دیگری را از دین داری مطرح کردند. الگوی آنها شش بعد را در بر می‌گیرد که از طبقه بندی تقاطعی سه مفهوم کلی دین داری شامل باور، التزام و رفتار و نیز دو نوع دین داری شامل دین داری فردی و نهادی مشتق می‌شوند. مطالعه تجربی این محققان نشان دهنده همبستگی درونی بالایی میان ابعاد فوق در مقیاس پیشنهادی آنها بود. آن‌ها نتایج بدست آمده از این تحقیق را تایید بارز این ادعا دانستند که «بهترین نگرش به دین داری آن است که دین داری را به منزله پدیده‌ای چندبعدی در نظر بگیرد (۲۴: ۱۹۸۶، Conningham & picher، نقل از سراج زاده، ۱۳۸۳: ۷۰).

با در نظر گرفتن بحث‌های مربوط به موضوع چند بعدی بودن دین داری، چند نتیجه کلی می‌توان کرد:

- به نظر می‌رسد بیشتر پژوهشگران به این نتیجه‌گیری گرایش داشته باشند که دین داری را به مثابه عرصه بسیار گسترده‌ای از رفتار انسانی، نمی‌توان پدیده‌ای تک‌بعدی در نظر گرفت.

- به رغم توافق عمومی بر سر موضوع چندبعدی بودن دین داری، تعداد ابعاد عرضه شده از دو تا سیزده بعد متغیر است.

- پژوهشگران از میان پنج بعد پیشنهاد شده گلاک و استارک، دو بعد اعتقادی و مناسکی را بیش از سایر ابعاد به کار گرفته‌اند.

- تعداد ابعاد دین همچنان موضوعی جدال برانگیز است و استدلال در این خصوص که چه الگویی بهترین الگوی سنجش دین داری است، کاری مشکل و شاید غیر ممکن است. این امر نه تنها به نظریه‌ها و فرضیه‌هایی که آزمون می‌شوند، بستگی دارد، بلکه به جامعه آماری که در بر گیرنده نوع دین یا فرقه و موقعیت اقتصادی اجتماعی جامعه مورد بررسی است نیز وابسته است (سراج زاده، ۱۳۸۳: ۷۵). در پژوهش حاضر الگوی چهار بعدی دین داری گلاک استارک (اعتقادی، مناسکی، تجربی، پیامدی) را به عنوان مدل سنجش دین داری انتخاب گردیده و بعد فکری با توجه به نظر سراج زاده که معتقد است: «باید توجه داشت که در کشورهای که آموزش دینی جزو آموزش‌های اجباری در مدارس است، این بعد سنججه مناسبی برای دین داری نخواهد بود» (همان: ۷۵). از ابعاد اندازه‌گیری میزان دین داری جامعه آماری تحقیق که دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز می‌باشند، حذف گردیده است

اهداف تحقیق

هدف کلی تحقیق

- تعیین رابطه هویت اجتماعی دانشجویان با ابعاد دین‌داری آنان

اهداف جزئی

- تعیین رابطه ابعاد دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز و هویت اجتماعی آنان

- تعیین رابطه هویت اجتماعی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز و طبقه اجتماعی آنان

- تعیین رابطه ابعاد دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز و طبقه اجتماعی آنان

- تعیین رابطه هویت اجتماعی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز و رشته تحصیلی آنان

- تعیین رابطه ابعاد دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز و رشته تحصیلی آنان

فرضیه‌های تحقیق

۱- بین میانگین ابعاد دین‌داری دانشجویان بر اساس نوع هویت اجتماعی آنان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

۲- بین نوع هویت اجتماعی دانشجویان متعلق به طبقه‌های اجتماعی مختلف تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

۳- بین نوع دین‌داری دانشجویان متعلق به طبقه‌های اجتماعی مختلف تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

۴- بین نوع هویت اجتماعی دانشجویان رشته تحصیلی آنان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

۵- بین نوع دین‌داری دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

مدل تحلیلی

هویت فردی و اجتماعی افراد در یک جامعه تحت تأثیر برداشت‌های افراد از خودشان و منابعی که در هویت‌یابی آنان نقش مسلط تری دارد، می‌باشد. تصور هر فرد از خود با آنکه به نظر امری فردی می‌آید، ولی مطابق نظر جرج هربرت مید، شکل‌گیری خود در افراد، اجتماعی است و بدون وجود انعکاسی از دیگری تعمیم یافته، خود اجتماعی افراد و برداشت روشنی از خود، در آنان شکل نخواهد گرفت. از طرف دیگر نهادهای اجتماعی نیز در شکل‌دادن به این تصورات و انعکاس‌ها سهم مهمی دارند و بنا به میزان تسلط این نهادها بر فرایند معنا‌یابی کنش‌های اجتماعی و میزان سنتی یا مدرن عمل کردن این نهادها از نظر اینکه تا چه حد به کنش‌های فردی و انتخاب‌های آزادانه افراد اجازه بروز و ظهور بدهند، انواع متفاوتی از هویت‌های اجتماعی می‌تواند در افراد جامعه شکل بگیرد که می‌توان آن را در یک طیف که در یک طرف آن هویت‌های اجتماعی مبتنی بر منابع سنتی قرار دارند و در طرف دیگر هویت‌های اجتماعی مبتنی بر منابع مدرن، ملاحظه کرد. بنابراین نهادها و ساختارهای اجتماعی مانند خانواده، دین، آموزش و رسانه‌ها و... همگی در شکل‌گیری برداشت‌های افراد از خود فردی و اجتماعی شان (هویت اجتماعی شان) موثر بوده و می‌توان گفت در یک دیالکتیک بین «خود» فرد و «جامعه»، هویت اجتماعی افراد امکان ظهور پیدا می‌کند.

هویت شکل‌گرفته در افراد با توجه به ریشه‌های قوام‌دهنده آن می‌تواند سنتی یا مدرن باشد ولی بدون توجه به مدرن یا سنتی بودن هویت اجتماعی افراد یک جامعه، این هویت می‌تواند در نوع دین‌داری افراد اثرگذار بوده و تا حد زیادی در این امر تعیین‌گر باشد. به نظر می‌رسد منابع سنتی هویت‌یابی اجتماعی، امکان بروز و ظهور سبک خاصی را در دین‌داری افراد به وجود می‌آورند در حالی که منابع مدرن هویت‌یابی که در جوامع مدرن امروزی تسلط بیشتری بر شکل‌گیری هویت‌های

اجتماعی دارند، سبک متفاوت دیگری در نوع دین‌داری افراد شکل می‌دهند. بنابراین مدرن شدن هویت‌های اجتماعی ارتباط مستقیمی با سبک و نوع دین‌داری افراد در جوامع دارد.

نوع مطالعه و روش اجرای تحقیق

در انجام تحقیق حاضر از روش توصیفی و همبستگی استفاده شده است. در روش توصیفی دو مفهوم هویت اجتماعی و ابعاد دین‌داری از طریق مطالعه‌ای پیمایشی مورد سنجش قرار گرفته و به همراه ابعاد فرعی آن توصیف گردیده‌اند. در روش همبستگی با استفاده از داده‌های مطالعه پیمایشی، رابطه میان هویت اجتماعی دانشجویان با ابعاد دین‌داری آنان مورد تحلیل قرار گرفته است.

ابزار گردآوری داده‌ها

برای گردآوری داده‌های تحقیق حاضر از پرسشنامه استفاده گردیده است. بخشی از پرسشنامه، مربوط به سنجش نوع هویت اجتماعی است که برای سنجش این مفهوم از پرسشنامه‌ای که به همین منظور توسط محقق طراحی و اعتبار آن به روش صوری و با استفاده از نظر داوران (اساتید و محققان جامعه‌شناسی) مورد بررسی گرفته است، استفاده شده است. پرسشنامه دیگر که در ارتباط با سنجش ابعاد دین‌داری است و با استفاده از مدل‌های سنجش ابعاد دین‌داری توسط جامعه‌شناسان مختلف مورد استفاده قرار گرفته و در جامعه ایران نیز توسط اساتید جامعه‌شناسی هنجاریابی گردیده و در تحقیقات مختلف اعتبار و پایایی آن مورد تایید قرار گرفته است، مورد استفاده قرار گرفته است. برای سنجش پایایی ابزارهای اندازه‌گیری مورد استفاده در تحقیق حاضر از روش آلفای کرونباخ که از طریق بررسی میزان همخوانی سوالات و گویه‌های پرسشنامه با یکدیگر و همبستگی درونی ابزار اندازه‌گیری، میزان پایایی پرسشنامه را مورد اندازه‌گیری قرار می‌دهد، استفاده گردیده است. میزان پایایی پرسشنامه هویت اجتماعی ۰/۸۶۵ و پرسشنامه ابعاد دین‌داری ۰/۸۴۶ بدست آمد.

با توجه به این که هدف اصلی تحقیق حاضر از مطالعه هویت اجتماعی دانشجویان، شناخت میزان سنتی یا مدرن بودن هویت اجتماعی افراد است، سه بعد و مولفه اساسی که می‌توان از روی شاخص‌های آن‌ها به میزان سنتی یا مدرن بودن هویت اجتماعی افراد پی برد، مورد استفاده قرار گرفته است. بعد اول، میزان استفاده از رسانه‌های جمعی در زندگی روزانه و روزمره است. بعد دوم، میزان تأثیرپذیری از افکار و عقاید والدین و اعضای خانواده و بعد سوم، میزان امکان تغییر در افکار و عقاید سنتی مرسوم در جامعه و بازاندیشی فرد در مورد این عقاید است. از نظر سنخ‌شناسی هویت اجتماعی، پاسخگویان به سه رده سنتی، مدرن و بینابین تقسیم گردیده‌اند.

جامعه آماری، حجم نمونه، روش نمونه‌گیری و شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها

جامعه آماری این تحقیق دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز در سال تحصیلی ۹۰-۸۹ می‌باشد که شامل حدود ۲۵۰۰۰ نفر در این سال تحصیلی در رشته‌های تحصیلی مختلف این دانشگاه در مقاطع کاردانی و کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا مشغول به تحصیل می‌باشند.

روش نمونه‌گیری در این تحقیق، روش تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم هر یک از طبقات (تعداد دانشجویان هر رشته و مقطع تحصیلی) بوده است. بدین ترتیب که از دانشجویان رشته‌های مختلف تحصیلی این دانشگاه و در مقاطع مختلف، نسبتی را که متناسب با نسبت نمونه آماری به کل جامعه آماری است، انتخاب و گردآوری داده‌ها از این دانشجویان انجام شده است.

نتایج توصیفی تحقیق

در بعد اعتقادی دین‌داری، ۱۲۷ نفر از پاسخگویان (۳۳/۵) درصد دارای دین‌داری اعتقادی ضعیف، ۱۲۸ نفر (۳۳/۸) درصد دین‌داری اعتقادی متوسط و ۱۲۴ نفر (۳۲/۷) درصد دارای دین‌داری اعتقادی قوی می‌باشند.

در بعد عاطفی (تجربی) دین‌داری، ۱۶۰ نفر از پاسخگویان (۴۲/۲) درصد دارای دین‌داری عاطفی ضعیف، ۱۰۵ نفر (۲۷/۷) درصد دین‌داری عاطفی متوسط و ۱۱۴ نفر (۳۰/۱) درصد دارای دین‌داری عاطفی قوی می‌باشند.

در بعد پیامدی دین‌داری، ۱۴۲ نفر (۳۷/۵) درصد دارای دین‌داری پیامدی ضعیف، ۱۴۴ نفر (۳۸) درصد دارای دین‌داری پیامدی متوسط و ۹۳ نفر (۲۴/۵) درصد دارای دین‌داری پیامدی قوی می‌باشند.

در بعد مناسکی دین‌داری، ۱۳۳ نفر (۳۵/۱) درصد دارای دین‌داری مناسکی ضعیف، ۱۲۶ نفر (۳۳/۲) درصد دارای دین‌داری مناسکی متوسط و ۱۲۰ نفر (۳۱/۷) درصد دارای دین‌داری مناسکی قوی می‌باشند.

در دین‌داری کلی، ۱۲۹ نفر (۳۴) درصد دارای دین‌داری ضعیف، ۱۲۵ نفر (۳۳) درصد دارای دین‌داری متوسط و ۱۲۵ نفر (۳۳) درصد دارای دین‌داری کلی در حد قوی می‌باشند.

از نظر نوع هویت اجتماعی، ۱۴۸ نفر از پاسخگویان (۳۹/۱) درصد دارای هویت سنتی، ۱۳۳ نفر (۳۵/۱) درصد دارای هویت بینابین و ۹۸ نفر (۲۵/۹) درصد دارای هویت اجتماعی مدرن می‌باشند.

نتایج فرضیه‌های تحقیق

بر اساس نتایج فرضیه اول تحقیق در بعد اعتقادی و مناسکی دین‌داری تفاوت معنی‌داری بین سه گروه از دانشجویان دارای هویت سنتی، مدرن و بینابین وجود دارد ولی در بعد عاطفی و پیامدی تفاوت معنی‌داری بین سه گروه از نظر آماری وجود ندارد.

جدول (۱) نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه متغیر ابعاد دین‌داری بر اساس نوع هویت اجتماعی

متغیر	منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
بعد اعتقادی	بین گروهی	۴۸۱/۹۰۴	۲	۲۴۰/۹۵۲	۱۲/۶۹۷	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۷۱۳۵/۶۴۸	۳۷۶	۱۸/۹۷۸		
	کل	۷۶۱۷/۵۵۱	۳۷۸			
بعد عاطفی	بین گروهی	۵۰/۳۲۰	۲	۲۵/۱۶۰	۱/۴۳۳	۰/۲۴۰
	درون گروهی	۶۵۹۹/۷۵۴	۳۷۶	۱۷/۵۵۳		
	کل	۶۶۵۰/۰۷۴	۳۷۸			
بعد پیامدی	بین گروهی	۷۹/۶۶۰	۲	۳۹/۸۳۰	۲/۳۴۵	۰/۰۹۷
	درون گروهی	۶۳۸۵/۵۶۴	۳۷۶	۱۶/۹۸۳		
	کل	۶۴۶۵/۲۲۴	۳۷۸			
بعد مناسکی	بین گروهی	۸۱۳/۵۲۲	۲	۴۰۶/۷۶۱	۱۴/۳۷۳	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۰۶۴۱/۲۰۱	۳۷۶	۲۸/۳۰۱		
	کل	۱۱۴۵۴/۷۲۳	۳۷۸			

با توجه به معنی داری تفاوت میانگین‌های متغیر ابعاد اعتقادی و مناسکی دین‌داری، آماره‌های توصیفی مربوط به این دو متغیر در جدول شماره (۲) ارائه شده است.

جدول (۲) آماره‌های توصیفی ابعاد دین‌داری به تفکیک نوع هویت اجتماعی

نوع هویت اجتماعی				میانگین	تعداد
بعد اعتقادی	بعد عاطفی	بعد پیامدی	بعد مناسکی	۲۸/۴۶	۱۴۸
۲۲/۰۳	۲۱/۶۱	۱۸/۰۲	۲۲/۰۳	۲۸/۴۶	۱۴۸
انحراف استاندارد	۳/۳۴۷	۳/۵۳۰	۴/۳۳۳	۳/۳۴۷	۳/۳۴۷
۶/۲۰۲	۲۲/۱۷	۱۸/۰۱	۲۰/۴۶	۲۶/۹۳	۱۳۳
۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۲۶/۹۳	۱۳۳
انحراف استاندارد	۵/۱۶۶	۴/۳۴۸	۳/۶۵۰	۵/۱۶۶	۴/۹۴۴
۴/۹۴۴	۲۱/۲۴	۱۹/۰۶	۱۸/۳۹	۲۵/۶۴	۹۸
۱۸/۳۹	۹۸	۹۸	۹۸	۲۵/۶۴	۹۸
انحراف استاندارد	۴/۵۰۳	۴/۹۶۰	۵/۰۰۶	۴/۵۰۳	۴/۹۶۰
۵/۰۰۶	۲۱/۷۱	۱۸/۲۸	۲۰/۰۶	۲۷/۲۰	۳۷۹
۲۷/۲۰	۲۱/۷۱	۱۸/۲۸	۲۰/۰۶	۲۷/۲۰	۳۷۹
انحراف استاندارد	۴/۱۹۴	۴/۱۳۶	۵/۵۰۵	۴/۱۹۴	۴/۱۹۴
۴/۱۹۴	۴/۱۹۴	۴/۱۳۶	۵/۵۰۵	۴/۱۹۴	۴/۱۹۴

در بعد اعتقادی دانشجویان دارای هویت اجتماعی سنتی با میانگین ۲۸/۴۶ درصد دارای بالاترین میزان دین‌داری اعتقادی و پس از آن دانشجویان دارای هویت اجتماعی بینابین با میانگین ۲۶/۹۳ درصد در رده دوم و در نهایت دانشجویان دارای هویت اجتماعی مدرن با میانگین ۲۵/۶۴ در رده سوم قرار گرفته‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که به موازات گرایش دانشجویان به مولفه‌های مدرن هویتی و اثرپذیری هر چه بیشتر آنان از ابعاد و عناصر مدرن اثرگذار بر هویت اجتماعی، از میزان دین‌داری اعتقادی دانشجویان کاسته شده است.

در بعد مناسکی، دانشجویان دارای هویت اجتماعی سنتی با میانگین ۲۲/۰۳ دارای بالاترین میزان دین‌داری مناسکی و پس از آن دانشجویان دارای هویت اجتماعی بینابین با میانگین ۲۰/۴۶ در رده دوم و در نهایت دانشجویان دارای هویت اجتماعی مدرن با میانگین ۱۸/۳۹ در رده سوم قرار گرفته‌اند. این امر بیان‌گر آن است که با مدرن‌تر شدن هویت اجتماعی و فاصله گرفتن دانشجویان از منابع سنتی هویت‌یابی، پایداری آنان به انجام مناسک و فرایض دینی کاهش می‌یابد.

در بعد عاطفی و پیامدی دین‌داری، دانشجویان دارای هویت اجتماعی سنتی، مدرن و بینابین از میانگین مشابهی برخوردار بوده و نوع هویت اجتماعی آنان تاثیری بر میزان دین‌داری عاطفی و پیامدی آنان ندارد.

بر اساس نتایج فرضیه دوم از نظر هویت اجتماعی تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان متعلق به طبقه‌های اجتماعی چهارگانه مورد بررسی (پایین، متوسط، متوسط رو به بالا و بالا) وجود نداشته و میانگین نمره هویت اجتماعی دانشجویان متعلق به این طبقه‌های اجتماعی نزدیک به هم می‌باشد. براین اساس می‌توان نتیجه گرفت که تحصیل در دانشگاه و قرار گرفتن در محیط علمی و فرهنگی، از درجه تفاوت آنان در ابعاد مختلف مربوط به منابع هویت‌یابی کاسته و افکار و عقاید و ایستارهای مشابهی در آنان به وجود آورده و از نظر هویت اجتماعی و تاثیرپذیری از عناصر و مولفه‌های اثرگذار بر آن، همسائی‌های بیشتری در میان دانشجویان ایجاد می‌کند.

جدول (۳) نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه متغیر هویت اجتماعی بر اساس طبقه اجتماعی

متغیر	منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
هویت اجتماعی	بین گروهی	۱۱۴/۱۷۶	۳	۳۸/۰۵۹	۱/۲۶۳	۰/۲۸۷
	درون گروهی	۱۱۲۹۹/۷۸۱	۳۷۵	۳۰/۱۳۳		
	کل	۱۱۴۱۳/۹۵۸	۳۷۸			

جدول (۴) آماره‌های توصیفی هویت اجتماعی دانشجویان به تفکیک طبقه اجتماعی

هویت اجتماعی	طبقه اجتماعی				
	طبقه پایین	طبقه متوسط	طبقه متوسط رو به بالا	طبقه بالا	کل
میانگین	۵۵/۶۳	۵۵/۲۲	۵۴/۱۲	۵۵/۲۲	۵۴/۹۹
تعداد	۶۲	۱۵۶	۱۰۲	۵۹	۳۷۹
انحراف استاندارد	۵/۱۳۲	۵/۹۴۷	۵/۰۵۱	۵/۳۰۸	۵/۴۹۵

بر اساس نتایج فرضیه سوم در همه ابعاد چهارگانه دین‌داری، بین دانشجویان متعلق به طبقه‌های اجتماعی چهارگانه مورد بررسی تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

جدول (۵) نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه متغیر ابعاد دین‌داری بر اساس نوع طبقه اجتماعی

متغیر	منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
بعد اعتقادی	بین گروهی	۹۵۰/۷۴۸	۳	۳۱۶/۹۱۶	۱۷/۸۲۶	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۶۶۶۶/۸۰۴	۳۷۵	۱۷/۷۷۸		
	کل	۷۶۱۷/۵۵۱	۳۷۸			
بعد عاطفی	بین گروهی	۹۳۲/۵۶۳	۳	۳۱۰/۸۵۴	۲۰/۳۸۸	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۵۷۱۷/۵۱۱	۳۷۵	۱۵/۲۴۷		
	کل	۶۶۵۰/۰۷۴	۳۷۸			
بعد پیامدی	بین گروهی	۱۳۷۵/۳۲۸	۳	۴۵۸/۴۴۳	۳۳/۷۷۶	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۵۰۸۹/۸۹۷	۳۷۵	۱۳/۵۷۳		
	کل	۶۴۶۵/۲۲۴	۳۷۸			
بعد مناسکی	بین گروهی	۱۶۰۷/۶۹۴	۳	۵۳۵/۸۹۸	۲۰/۴۰۸	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۹۸۴۷/۰۲۹	۳۷۵	۲۶/۲۵۹		
	کل	۱۱۴۵۴/۷۲۳	۳۷۸			

در بعد اعتقادی دین‌داری، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی پایین با میانگین $۳۰/۱۶$ در رده اول، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط با میانگین $۲۷/۳۵$ در رده دوم، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط رو به بالا با میانگین $۲۶/۵۹$ در رده سوم و دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی بالا با میانگین $۲۴/۷۱$ در رده چهارم قرار گرفته‌اند.

در بعد عاطفی دین‌داری، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی پایین با میانگین $۲۵/۱۰$ در رده اول، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط رو به بالا با میانگین $۲۱/۳۱$ در رده دوم، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط با میانگین $۲۱/۲۸$ در رده سوم و دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی بالا با میانگین $۱۹/۹۸$ در رده چهارم قرار گرفته‌اند.

در بعد پیامدی دین‌داری، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی پایین با میانگین $۲۴/۴۵$ در رده اول، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط رو به بالا با میانگین $۱۷/۸۰$ در رده دوم، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط با میانگین $۱۷/۶۷$ در رده سوم و دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی بالا با میانگین $۱۶/۳۷$ در رده چهارم قرار گرفته‌اند.

در بعد مناسکی دین‌داری دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی پایین با میانگین $۲۴/۱۸$ در رده اول، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط با میانگین $۲۰/۱۹$ در رده دوم، دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی متوسط رو به بالا با میانگین $۱۸/۸۷$ در رده سوم و دانشجویان متعلق به طبقه اجتماعی بالا با میانگین $۱۷/۴۲$ در رده چهارم قرار گرفته‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه

گرفت که به موازات بهبود اوضاع اقتصادی- اجتماعی افراد و تعلق آنان به طبقات بالاتر اجتماعی از میانگین نمره دین‌داری آنان در همه ابعاد چهارگانه اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی کاسته شده و میزان دین‌داری کلی آنان کاهش می‌یابد. بر اساس نتایج فرضیه چهارم تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان رشته‌های تحصیلی مختلف از نظر نوع هویت اجتماعی وجود نداشته و تحصیل در رشته‌های مختلف دانشگاهی موجب تفاوت در میزان سنتی یا مدرن بودن هویت اجتماعی دانشجویان نمی‌گردد.

جدول (۶) نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه متغیر هویت اجتماعی بر اساس رشته تحصیلی

متغیر	منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
هویت اجتماعی	بین گروهی	۱۴۲/۸۷۳	۳	۳۵/۷۱۸	۱/۱۸۵	۰/۳۱۷
	درون گروهی	۱۱۳۷۱/۰۸۵	۳۷۴	۳۰/۱۳۷		
	کل	۱۱۴۱۳/۹۵۸	۳۷۸			

جدول (۷) آماره‌های توصیفی هویت اجتماعی دانشجویان به تفکیک رشته تحصیلی

رشته تحصیلی	علوم انسانی	علوم پایه	فنی و مهندسی	هنر	علوم پزشکی	کل
هویت اجتماعی	میانگین	۵۵/۸۰	۵۵/۱۹	۵۴/۹۴	۵۳/۸۰	۵۴/۹۹
	تعداد	۸۸	۹۹	۹۷	۳۰	۳۷۹
	انحراف استاندارد	۵/۴۴۸	۵/۵۳۰	۵/۱۱۹	۵/۹۵۶	۵/۷۹۲

بر اساس نتایج فرضیه پنجم تفاوت معنی‌داری بین دانشجویان رشته‌های تحصیلی مختلف از نظر میزان دین‌داری در ابعاد چهارگانه آن وجود نداشته و تحصیل دانشجویان در رشته‌های مختلف موجب بر جسته شدن نوع خاصی از دین‌داری نزد آنان نمی‌گردد.

جدول (۸) نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه متغیر نوع دین‌داری بر اساس رشته تحصیلی

متغیر	منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری
بعد اعتقادی	بین گروهی	۹۳/۵۸۶	۴	۲۳/۳۹۶	۱/۱۶۳	۰/۳۲۷
	درون گروهی	۷۵۲۳/۹۶۶	۳۷۴	۲۰/۱۱۸		
	کل	۷۶۱۷/۵۵۱	۳۷۸			
بعد عاطفی	بین گروهی	۱۷/۶۵۸	۴	۴/۴۱۵	۰/۲۴۹	۰/۹۱۰
	درون گروهی	۶۶۳۲/۴۱۶	۳۷۴	۱۷/۷۳۴		
	کل	۶۶۵۰/۰۷۴	۳۷۸			
بعد پیامدی	بین گروهی	۷۵/۰۹۰	۴	۱۸/۷۷۲	۱/۰۹۹	۰/۳۵۷
	درون گروهی	۶۳۹۰/۱۳۴	۳۷۴	۱۷/۰۸۶		
	کل	۶۴۶۵/۲۲۴	۳۷۸			
بعد مناسکی	بین گروهی	۲۶۵/۲۵۴	۴	۶۶/۳۱۴	۲/۲۱۶	۰/۰۶۷
	درون گروهی	۱۱۱۸۹/۴۶۹	۳۷۴	۲۹/۹۱۸		
	کل	۱۱۴۵۴/۷۲۳	۳۷۸			

جدول (۹) آماره‌های توصیفی نوع دین‌داری دانشجویان به تفکیک رشته تحصیلی

رشته تحصیلی		بعد اعتقادی	بعد عاطفی	بعد پیامدی	بعد مناسکی
علوم انسانی	میانگین	۲۶/۶۶	۲۱/۸۱	۱۸/۸۹	۲۰/۴۵
	تعداد	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸
	انحراف استاندارد	۴/۷۳۲	۴/۴۹۰	۳/۹۷۵	۵/۷۷۹
علوم پایه	میانگین	۳۶/۸۹	۲۱/۵۸	۱۷/۸۴	۲۰/۱۳
	تعداد	۹۹	۹۹	۹۹	۹۹
	انحراف استاندارد	۴/۳۷۸	۴/۰۵۱	۴/۵۳۰	۵/۵۸۰
فنی و مهندسی	میانگین	۲۷/۲۳	۲۲/۰۱	۱۸/۵۵	۲۰/۸۷
	تعداد	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷
	انحراف استاندارد	۴/۷۶۰	۴/۲۴۶	۳/۶۸۸	۵/۱۵۹
هنر	میانگین	۲۷/۸۷	۲۱/۴۷	۱۷/۶۰	۱۷/۹۰
	تعداد	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
	انحراف استاندارد	۳/۸۹۳	۳/۶۷۴	۴/۰۸۲	۴/۷۷۳
علوم پزشکی	میانگین	۲۸/۰۳	۲۱/۴۵	۱۸/۰۸	۱۹/۲۰
	تعداد	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
	انحراف استاندارد	۴/۲۷۲	۴/۲۳۵	۴/۳۵۶	۵/۶۱۳
کل	میانگین	۲۷/۲۰	۲۱/۷۱	۱۸/۲۸	۲۰/۰۶
	تعداد	۳۷۹	۳۷۹	۳۷۹	۳۷۹
	انحراف استاندارد	۴/۴۸۹	۴/۱۹۴	۴/۱۳۶	۵/۵۰۵

پیشنهادها

با توجه به این‌که اکثر مقیاس‌ها و سنجه‌های دین‌داری و ابعاد مختلف مطرح شده در این مقیاس‌ها توسط جامعه‌شناسان و دین‌پژوهان خارجی طراحی و اجرا گردیده و برای کاربرد آن‌ها در جامعه ایران، تنها برخی از شاخص‌ها و گویه‌های آن تغییر یافته و هنجاریابی گردیده‌اند، به نظر می‌رسد برای سنجش قابل اعتماد دین‌داری در جامعه ایران بایستی پژوهشگران حوزه‌های مختلف علوم انسانی از جمله جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، روش‌شناسی و نیز متفکران حوزه‌های مختلف دین‌پژوهی با یک همکاری بین‌رشته‌ای اقدام به طراحی و ساخت یک مقیاس ایرانی نموده و آن را مرجع روش‌شناختی قابل معتبر و پایا برای کار در این حوزه قرار دهند.

با توجه به این‌که سنجش نوع هویت اجتماعی دانشجویان بر اساس معرف‌ها و شاخص‌های خاصی که در ارتباط با ایستارها و عقاید فرد در زمینه‌های مختلفی مانند زندگی خانوادگی، رفتارهای اقتصادی، رفتارهای اجتماعی و... طرح گردیده، صورت گرفته است و بر اساس نتایج فرضیه‌های تحقیق، نوع هویت اجتماعی دانشجویان بر رفتارهای دینی و میزان دین‌داری آنان در ابعاد مختلف تاثیرگذار می‌باشد، مسئولان و برنامه‌ریزان و مجریان فرهنگی و اجتماعی جامعه و به خصوص مدیران دانشگاهی بایستی جهت تعدیل افکار و اعتقادات دانشجویان در حوزه‌های فکری و رفتاری خاصی که بر هویت اجتماعی آنان تاثیر مستقیم داشته و شکل و نوع هویت اجتماعی دانشجویان، انعکاسی از نحوه برخورد آنان با این حوزه‌هاست اثرگذار بوده و مانع از بروز تغییرات و تحولات سریع و به یک‌باره در افکار و اعتقادات آنان شوند. به عنوان مثال چنانچه بر اساس یکی از گویه‌های پرسشنامه که در آن از پاسخگویان خواسته شده است که میزان موافقت یا مخالفت خود را با این گویه که «گول زدن مامور مالیاتی دزدی محسوب نمی‌شود» بیان کنند و در جواب این گویه حدود ۶۲ درصد پاسخگویان با این گویه مخالف و کاملاً مخالف بوده‌اند، این امر بیانگر آن است که در حوزه رفتارهای اقتصادی و اعتقادات شکل‌دهنده این رفتارها، انتظار می‌رود که بخش عظیمی از پاسخگویان که در جامعه اسلامی ایران به این سوال جواب می‌دهند به شدت با آن مخالفت کنند در حالی که حدود ۳۸ درصد پاسخگویان به این گونه موافق و کاملاً موافق بوده‌اند.

پیشنهاد می‌گردد مجریان فرهنگی جامعه با در نظر گرفتن بنیادهای اعتقادی و فکری جامعه ایران، در جهت بسط و تبلیغ عملی عناصر فرهنگی منشاء گرفته از دین اسلام و فرهنگ ایرانی اقداماتی متناسب با سن و اقتضائات خاص جامعه دانشجویی و دانشگاهی را سرلوحه کار خود قرار داده و با تحکیم پایه‌های اجتماعی، متناسب با فرهنگ جامعه ایران از به هم ریختگی هویتی افراد جامعه و دانشجویان جلوگیری نمایند.

منابع

- آشوری، د. (۱۳۷۸) ما و مدرنیته، تهران: مؤسسه فرهنگی صراط
- آرون، ر. (۱۳۶۶) مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، باقر پرهام، تهران: سازمان آموزش انقلاب اسلامی
- آنمال، ف. (۱۳۷۵) بررسی عوامل مؤثر در شکل‌گیری هویت فرهنگی فراگیران دختر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
- احمدی، ح. (۱۳۸۳) ایران: هویت، ملیت، قومیت (مجموعه مقالات) تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی
- الطایی، ع. (۱۳۷۸) بحران هویت قومی در ایران، تهران: نشر شادگان
- یرمن، م. (۱۳۸۱) تجربه مدرنیته، مراد فرهادپور، تهران: طرح نو
- تیریایان، ا. (۱۳۷۳) «اشکال نخستین حیات مذهبی دورکیم چوگان کتابمکاشفه» در کتاب آینده‌بنیانگذاران جامعه‌شناسی، غلامعباس توسلی، تهران: نشر قومس
- جنکینز، ر. (۱۳۸۱) هویت اجتماعی، تورج یاراحمدی، تهران: شیرازه
- دارندورف، ر. (۱۳۷۰) ژرف‌نگری در انقلاب اروپا، ایرج لاهوتی، تهران: اطلاعات
- چاوشیان، ح. (۱۳۸۱) سبک زندگی و هویت اجتماعی، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
- چلی، م. (۱۳۷۵) جامعه‌شناسی نظم، تهران: نشر نی
- چیت‌ساز قمی، م. ج. (۱۳۸۵) جامعه ایرانی، هویت دینی و چالش‌های آن، در کتاب دین و هویت، به کوشش محمد منصور نژاد، تهران: موسسه مطالعات ملی
- حقیقی، ش. (۱۳۸۳) گذار از مدرنیته: نیچه، فوکو، لیوتار و دریدا، تهران: آگاه
- روشه، گ. (۱۳۸۸) تغییرات اجتماعی، منصور وثوقی، تهران: نشر نی
- ریتزر، ج. (۱۳۷۴) نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، محسن ثلاثی، تهران: علمی و فرهنگی
- زمیل، گ. (۱۳۷۲) کلان شهر و حیات ذهنی، یوسف ابادری، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳، بهار
- پارسا پزوه، س. (۱۳۷۹) بررسی هویت فرهنگی دختران نوجوان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
- ساروخانی، ب. (۱۳۷۰) دایره المعارف علوم اجتماعی، تهران: کیهان
- سراج زاده، س. ج. (۱۳۷۸) تگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن، نمایه پژوهش، شماره ۷ و ۸
- سراج زاده، س. ج. (۱۳۸۳) چالش‌های دین و مدرنیته: مباحثی جامعه‌شناختی در دین‌داری و سکولار شدن، تهران: طرح نو
- طالبان، م. ر. (۱۳۷۷) سنجش دین‌داری جوانان، نمایه پژوهش، شماره ۷ و ۸
- تقوی، ن. (۱۳۷۹) جامعه‌شناسی خانواده، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور
- عاملی، س. ر. (۱۳۸۳) دو جهانی شدن‌ها و آینده هویت‌های همزمان، سایت اینترنتی ایران و جامعه اطلاعاتی
- عبداللهی، م. (۱۳۸۰) هویت جمعی: دینامیسم و مکانیسم تحول آن در ایران، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، دفتر اول، تهران
- علاقی‌نبد، م. (۱۳۸۵) دین‌داران مدرن در عصر جدید، مجله جامعه‌شناسی دین، شماره ۴۷، سال دوم
- کاظمی پور، ع. (۱۳۸۲) بحران در راه ازدواج زنان ایران، ماهنامه آفتاب، شماره ۲۹
- کوزر، ل. (۱۳۸۲) زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، محسن ثلاثی، تهران: علمی
- کرایب، ی. (۱۳۸۲) نظریه‌های اجتماعی کلاسیک، شهناز مسمی پرست، تهران: آگه
- کیوی، ر. و کامینهود، ل. (۱۳۷۰) روش تحقیق در علوم اجتماعی، عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: فرهنگ معاصر
- گل محمدی، ا. (۱۳۸۱) جهانی شدن، فرهنگ هویت، تهران: نشر شیرازه
- گولد و کولب. (۱۳۷۶) فرهنگ علوم اجتماعی، گروه مترجمان، تهران: مازیار
- گیدنز، آ. (۱۳۷۶) جامعه‌شناسی، منوچهر صبوری، تهران: نشر نی
- گیدنز، آ. (۱۳۸۰) پیامدهای مدرنیته، محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز
- گیدنز، آ. (۱۳۸۰) تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، ناصر موفقیان، تهران: نشر نی
- گیدنز، آ. (۱۳۸۲) چشم انداز خانواده، محمد رضا جلالی پور، ماهنامه آفتاب، شماره ۲۹
- جنکینز، ر. (۱۳۸۱) هویت اجتماعی، تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه
- همیلتون، م. (۱۳۷۷) جامعه‌شناسی دین، محسن ثلاثی، تهران: موسسه انتشاراتی تبیان
- میسون، ت. (۱۳۷۷) قومیت و سیاست، فصلنامه مطالعات راهبردی، واحد ترجمه، پیش شماره
- نوذری، ح. ع. (۱۳۸۰) مدرنیته و مدرنیسم: مجموعه مقالاتی در سیاست، فرهنگ و نظریه اجتماعی، تهران: نقش جهان
- ولیم، ژ. (۱۳۷۷) جامعه‌شناسی ادیان، عبدالحسین گواهی، تهران: موسسه انتشاراتی تبیان
- وینر، م. (۱۳۵۰) نوسازی جامعه، رحمت‌اله مقدم مراغه‌ای، تهران: موسسه انتشارات فراکتیلین
- negel-j: (۱۹۹۸) "constructing ethnicity". in M. H. H. (ed) New trihalism. New York: New York University Press.
- Parsons, T. Societies, evolutionary and comparative, Prentice Hall, ۱۹۶۶
- Simmel, George. "Metropolis and mental life". from Kurt Wolff. Sociology of Georg Simmel. New York: Free Press, ۱۹۵۰
- Robertson, Roland (۱۹۷۰) "The sociological interpretation of religion", Oxford: Basil Blackwell.
- Glock, Charles Y. and Rodney Stark (۱۹۶۵) Religion and society in tension, Chicago: Rand McNally.

-
- ۱ glouck
  - ۲ sttarck
  - ۳ ideological
  - ۴ Ritualistic
  - ۵ Experimental
  - ۶ Intellectuall
  - ۷ consequential
  - ۸ Roof